

บทคัดย่อ

ลุ่มน้ำแม่ลาวตอนบน ในอดีตเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางชีวภาพ คนหลายกลุ่มได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ทำการเกษตรกรรมทั้งในพื้นที่ราบและพื้นที่สูง เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างกลุ่มชาวเมือง และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งในแง่การแลกเปลี่ยนผลผลิต การติดต่อค้าขายในสังคมลุ่มน้ำการจัดการทรัพยากรน้ำด้วยระบบชลประทานราษฎร์หรือเหมืองฝาย คือสิ่งสำคัญที่เป็นตัวควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านระบบการแบ่งปันการใช้น้ำตามความจำเป็นของพื้นที่ทางการเกษตรโดยสัมพันธ์กับฤดูกาล ทำให้รูปแบบการจัดการน้ำสามารถตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ขณะเดียวกันก็สร้างแบบแผนความสัมพันธ์และสถานภาพทางการเมืองให้กับคนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านระบบการใช้น้ำ เช่น แก่ฝาย กรรมการเหมืองฝาย หรือสมาชิกเหมืองฝายแต่ละลูก ที่ไม่เพียงต้องใช้น้ำร่วมกัน แต่ยังมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมผ่านการช่วยเหลือเกื้อกูล และความสัมพันธ์ทางการเมืองผ่านระบบเหมืองฝายด้วย ดังนั้นการจัดการทรัพยากรน้ำของชาวบ้านในรูปแบบชลประทานราษฎร์จึงไม่ได้เป็นเพียงเทคโนโลยีการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน หรือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการควบคุมความสัมพันธ์ของคน และดูแลระบบนิเวศวิทยาให้สามารถตอบสนองต่อวิถีชีวิตของผู้คนได้อย่างกลมกลืน นับเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลง กระแสการพัฒนาที่มุ่งเน้นการสร้างรายได้ และกำไรสูงสุดภายใต้แนวคิดทุนนิยม ได้เปลี่ยนวิถีชีวิตการผลิตจากการผลิตแบบยังชีพไปสู่การผลิตในเชิงพาณิชย์ ที่มุ่งตอบสนองต่อนโยบายพัฒนาประเทศของรัฐส่วนกลาง ส่งผลให้ความหลากหลายของพืชพันธุ์ที่เคยมีอยู่ลดเหลือเพียงพืชเชิงเดี่ยวไม่กี่ชนิด ภาวะและหนี้สินของชาวบ้านเพิ่มขึ้น ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจากเดิมที่เคยแน่นแฟ้นช่วยเหลือเกื้อกูลกันไปสู่การแก่งแย่งแข่งขัน และเกิดความขัดแย้งตามมาในที่สุด

นอกจากนั้นการเข้ามาของกลุ่มทุนจากภายนอก ทั้งจากกลุ่มเอกชนอย่างพ่อค้า นายทุน หรือจากรัฐเอง เช่น เจ้าหน้าที่รัฐที่เข้าไปส่งเสริม แนะนำให้ชาวบ้านปลูกพืชชนิดเดียวกันหมด และเร่งผลิตเพื่อสนองความต้องการของคนเมือง ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ทั้งเรื่องการใช้ทรัพยากร รูปแบบของวิถีชีวิต ตลอดจนโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำลาวตอนบน โดยเฉพาะการสร้าง ความขัดแย้ง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดความสิ้นคลอน และเสี่ยงต่อการล่มสลาย ผู้ที่มีบทบาทในสภาวะดังกล่าวอย่างมากก็คือภาครัฐ ความขัดแย้งยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นหลังการเข้ามาจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐ นั่นคือระบบชลประทานขนาดใหญ่ การสร้างเขื่อนแม่สรวยส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของผู้คน เมื่อชลประทานหลวงอย่างเขื่อนไม่สามารถตอบสนองความต้องการใช้น้ำของคนในลุ่มน้ำได้อย่างทั่วถึงดังที่ระบบเหมืองฝายเคยทำได้ เนื่องจาก

เขื่อนไม่สามารถปล่อยน้ำให้กลุ่มผู้ที่ต้องการใช้น้ำที่อยู่เหนือเขื่อน ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งหากปล่อยน้ำมากเกินไป ก็จะทำให้เกิดน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มที่อยู่ใต้เขื่อน ทำให้เขื่อนแม่สรวยที่สร้างขึ้นมา นั้น มีไว้เพื่อเก็บกักน้ำอย่างเดียว แต่ไม่สามารถปล่อยน้ำมาให้เกษตรกรได้ ขณะเดียวกันความมั่งง่ายของกลุ่มผู้ดำเนินการสร้างเขื่อนที่ขาดความรับผิดชอบก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อคนในพื้นที่เนื่องจากเขื่อนเกิดรอยร้าว และไม่มีใครออกมาแก้ปัญหาดังกล่าว

ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นส่วนหนึ่งของนิเวศวิทยาการเมือง ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับระบบทุนนิยมโลก ที่รัฐไทยพยายามก้าวตามโดยไม่คำนึงถึงชุมชนท้องถิ่นอันเป็นเจ้าของทรัพยากรในกรณีของกลุ่มน้ำลาว ลาน้ำที่เคยเป็นสมบัติของชาวบ้าน ซึ่งต่างก็ร่วมกันดูแลและจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง อย่างรู้เท่าทันและเกิดประโยชน์ต่อทุกฝ่ายในรูปแบบเหมืองฝาย ต้องถูกเปลี่ยนมือไปสู่ผู้มีอำนาจจากภายนอก ซึ่งก็คือเจ้าหน้าที่รัฐที่ไม่มีความเกี่ยวข้องใด ๆ ต่อทรัพยากรน้ำอันเป็นระบบนิเวศอันดี เคียงต่อชุมชน เมื่อระบบชลประทานหลวงอย่างเขื่อนเข้ามาสู่ชุมชน อำนาจการจัดการทรัพยากรก็เปลี่ยนมือไปสู่คนนอก ความไม่เข้าใจรูปแบบวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำผู้เป็นเจ้าของ ความลักลั่นที่เกิดขึ้นนี้นำไปสู่ผลเสียทั้งทางระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงการขาดแคลนทรัพยากร เกิดความเสี่ยงในชีวิตและทรัพย์สิน ตลอดจนเกิดการทำลายโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างเห็นได้ชัด

อย่างไรก็ตาม ไซว่าชุมชนจะไร้ทางสู้เสียทีเดียว ในปัจจุบันเกิดกลุ่มทางสังคมใหม่ ๆ หลายกลุ่มที่เริ่มตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงและปัญหาดังกล่าว กลุ่มพระสงฆ์ ชาวบ้าน และนักวิจัยท้องถิ่น ไปจนถึงเด็ก ๆ ได้มีการรวมตัวกันศึกษาสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และเรียนรู้ปัญหาต่าง ๆ แล้วแสวงหาแนวทางในการควบคุม และจัดการกับปัญหาต่าง ๆ มีการเก็บข้อมูลชุมชน และทำงานวิจัยเพื่อใช้ข้อมูลดังกล่าวเป็นหลักฐานในการไม่ยินยอมให้ทุนนอกเข้ามารุกรานชุมชนได้ง่ายดายอย่างที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ซึ่งถึงแม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ทำลายชุมชนไปแล้วในระดับหนึ่ง แต่อย่างน้อยการเกิดกลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการต่อสู้จากคนในชุมชน ซึ่งมีแนวโน้มจะเกิดผลดีต่อชุมชนท้องถิ่นต่อไปในอนาคต